

Ambulate super basiliscos!

Et essay om overtroens, allegoriens og videnskabens billeder.

af mag.art. Jette Drachmann Søllinge:

Forhistorie: Som pressehistoriker har nærværende artikels forfatter haft rig lejlighed til at stifte bekendtskab med også de sjældne illustrationer i den ældste presse. Så en dag på udstillingen „Fortsættelse følger“, der i efteråret 1994 blev vist på Kobberstiksamlingen, optrådte en basilisk i et hjørne af et allegorisk stik med titlen „Africa“. Den var af udseende en nær slægtning til én i en avis fra 1674!

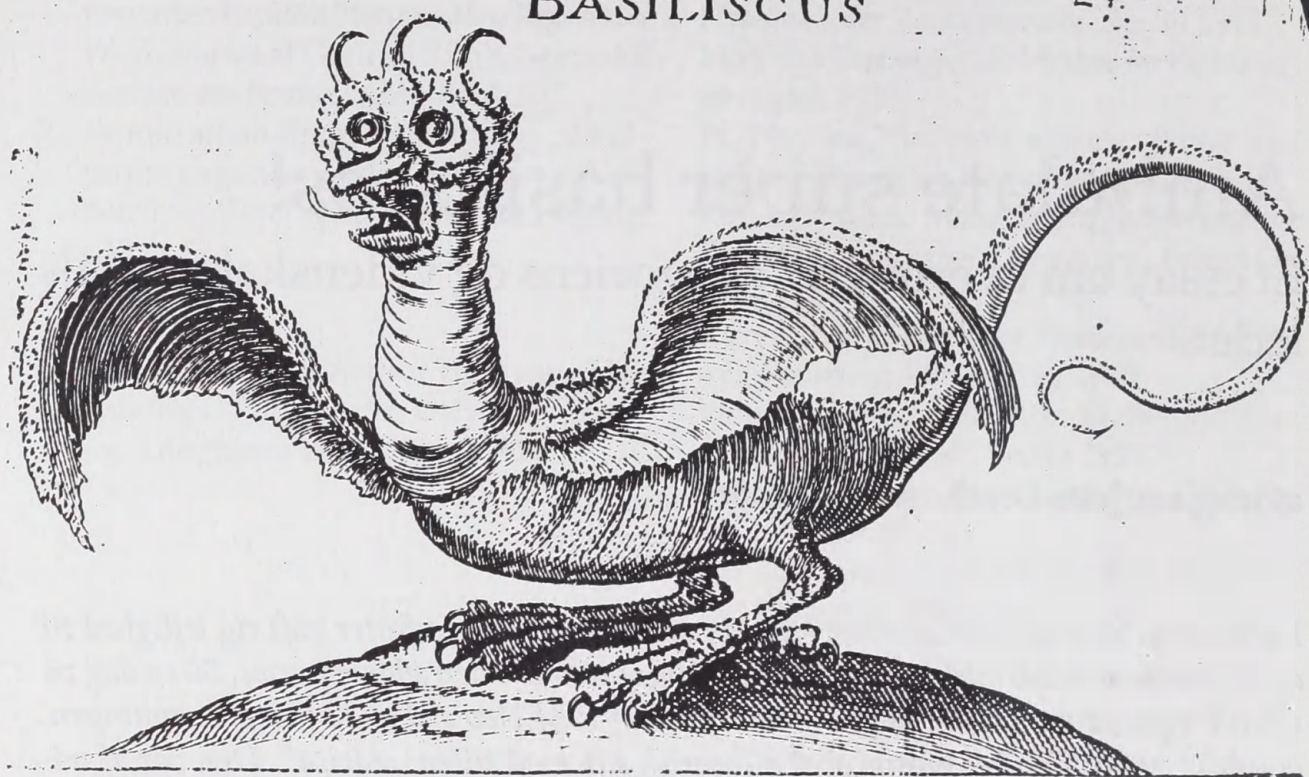
Den ældste kendte eller bevarede illustration i dansk presse findes i septembernummeret 1674 af *Extraordinaires Maanedlige Relationer* og forestiller en basilisk. Bladet blev udgivet 1672-1685 af hofboghandler Daniel Paulli, der var den tids førende avismand, idet hans aviser bragte et efter den tids målestok meget omfattende og pålideligt nyhedsstof. Nyhedsstoffet var dog mest koncentreret i ugeavisen, mens den månedlige udover en nyheds-revy tilbød en del oplysende læsestof. I september 1674 kunne man efter en notits om et misfoster fra en landsby nær Viborg således læse følgende:

"Ellers hafver her i Kiøbenhafn været en Mand, som lod et underligt Creatur see for Penge, huilcket hand berættede at være kommet af Africa och at være en basilisk. Dends eegentlige Skikkelse er at see i hosføyede Kaaberstykke."

Artiklen fortsætter med at fortælle, at det er et ikke alt for vellykket falskneri udført med skindet af en eller anden art rokke, samt at ejeren allerede har indrømmet falskneriet over for nogle lærde i Tyskland.

Men så kommer artiklens egentlige pointer: For det første, at der endnu aldrig noget sted i verden er fundet en basilisk, det være sig levende eller død - og det til trods for, at hele verden nu er gennemløbet af omhyggelige folk. Og for det andet, at lærde folk nu fastholder, at der slet ikke findes basilisker i overensstemmelse med den almindelige forestilling om dem og deres egenskaber. Ganske særligt er det modbevist, at basilisker kommer ud af hane-æg, idet der

BASILISCUS

En basilisk i udstoppet, orm- og kobberstukken stand. Billedet blev offentliggjort i *Extraordinaires Maanedlige Relationer*, september 1674.

er gjort (forgæves) forsøg; de æg var og forblev vindæg.

I sig selv er artiklen og kobberstikket ganske fornøjelige, omend kræet ser lidt melankolsk ud. Men set i et lidt videre perspektiv er der her tale om et frontalt sammenstød mellem folketro og videnskab. Basilisken er endegyldigt aflivet gennem videnskabelige forsøg. Der henvises ligefrem i allersidste afsnit til en artikel på latin af Thomas Bartholin i *Acta Medica & Philosophica Hafniensia* fra 1673. Thomas Bartholin var bl.a. dr. med. og leder af Universitetsbiblioteket i København og kunne derfor påberåbes som videnskabelig autoritet.

Basilisken er ellers et bemærkelsesværdigt væsen og af anselig alder. Den ældste kendte beskrivelse er af Plinius d.æ. fra det 1. årh. Han hævder, at den lever i Afrika (den kyrenæiske provins) og er en slange med ben, der er så giftig, at den dræber alt omkring sig.

Der findes mange andre beskrivelser, og ubæstet har fast tilholdssted i folketroen over hele Europa op gennem middelalderen. Faste elementer er, at den er et blandingsvæsen af hane og slange - d.v.s. en vinget øgle og med hane-forkrop og to ben, gerne med en slags krone på hovedet - og at dens blik og ånde er dræbende. Den fødes af et han-æg, lagt af en syv eller ni år gammel hane, ofte udruget i møddingen af en tudse; eller den opstår i en gammel og overlægret tønde mjød. Dens opholdssted er brønde eller kældre (som den forgifter). Ene-

Fenix. 66.

Altid skalt du beholde dit gode ricte/
 Met glæde/gammel/ du tørffte ey frycte.
 Kæt lige som Fenix vdi ilden giør/
 Der glæd/ skød ey huo som det spør.

Baseliscen. 67.

Paa iorden er intit diur idderfult mere/
 End en Baseliscus/ hør nu ort flere.
 Den samme est du lyg aff din natur/
 Thi din ondskaff bliffuer for sur.

Zugormen. 68.

Der vel kommen her gest/
 Jeg wil sige dig tidinde best.
 De siæx dia det/ inæn en stackit skund/

Blandt andre mere eller mindre virkelige dyr gengiver "Lycke Bogen" fra 1562 en basilisk. At der er tale om en mellemform mellem hane og slange fremgår tydeligt af selv dette primitive træsnit.

ste modværge er at få øje på den, før den ser en, eller at holde et spejl mod den, da også dens spejlbillede er dødbringende for den selv.

Realiteterne i sagen er formentlig, at snogeæg, kombineret med misfostre og nogle tilsyneladende ufoklarlige hændelser har kunnet holde liv i et fabeldyr, der af de mere koldsindige var henvist til Nordafrika.

Basilisken optræder således utallige steder i folketro og -sagn. Også i folkelige bogudgivelser findes den afbildet. Således i *Lycke Bogen* (en illustreret selskabs-bog med rim om ugle og dyr) fra 1562, hvor en versificeret beskrivelse lyder (stavemåden er lettere moderniseret):

Paa jorden er intet dyr edderfuldt mere/
 End en Basiliscus/ hør nu ord flere.
 Den samme est du lig af din natur/
 Thi din ondskab bliver for sur.

Der blev også slået plat på folketroen. Udstoppede "basilisker" blev vist frem på markeder. Der er også bevaret nogle i de Naturaliekabinetter, der kom på mode under Renæssancen. De var oftest fremstillet af tørrede rokker.

Efterhånden som verdenen blev udforsket og den gryende eksperimental-

videnskab ét for ét gjorde kål på fabeldyrene, blev også basilisken aflivet. I 1639 udgav præsen i Gentofte Jens Sandersen en oversættelse fra tysk af *Acerra Philologica*, en samling på 3000 fortællinger. Deri argumenteres der bl.a. rationelt for umuligheden af basiliskers eksistens. På den anden side var der en præst ved Helliggejst, B.P. Kofod, der så sent som i 1799 udgav *Om Slanger i Almindelighed, og om de forgiftige Slanger, Bibelen berører...* I denne bog beskrives basilisker som virkeligt eksisterende dyr. Manden var endda dr. theol.

Men fabelvæsnet har også nogle interessante associationer. En fremgår allerede af navnet, der stammer fra græsk og betyder "lille konge". Som løven er dyrenes konge og ørnen fuglenes, er basilisken konge over slanger og øgler. Derfor afbildes den oftest med en kam eller krone på hovedet.

Mere centralt står imidlertid dens teologiske betydninger. Basilisken anvendes ofte som symbol for djævelen eller lasten. Basilisken er en af denne verdens farer, som Herren værner den troende mod. I den latinske bibel hedder det i 90. Salme: "Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem." (Du skal træde på slange og basilisk og trampe på løve og drage.) I den danske bibeloversættelse fra 1931, hvor Salmens nummer er ændret til 91, hedder det: "du skal træde på slanger og øgler, trampe på løve og drager" - og i den nye oversættelse er det yderligere afdramatiseret: "du kan træde på løve og slange, trape på ungløve og øgle". Først basilisken og siden dragen er forsvundet til fordel for en mere prosaisk dyreverden.

I Esajas' skildring af Davidsønnens fredsrige, der ofte tolkes som en Kristusvision, hedder det (11,8) i en engelsk Vulgate-oversættelse: "„And the sucking child shall play on the hole of the asp: and the weaned child shall thrust his hand into the den of the basilisk." I den autoriserede danske oversættelse er basilisken blevet til en hugorm: "Spædbarnet leger ved slangens hule, det lille barn stikker sin hånd ind hugormens hul." I fredsriget sker der ingen skade på det lille barn, ligesom ulven bor sammen med lammet to vers tidligere.

Som slangernes konge associeres basilisken så direkte med den slange, der fristede Eva med æblet, og gøres dermed medansvarlig for Syndefaldet. Formuleringen i *Lykke Bogen* med dens parallellisering af basiliskens og menneskets syndige natur er således helt i overensstemmelse med ortodoksiens fortolkning af dyrets væsen.

Mere speciel forbindes basilisken ofte i ikonografien med én bestemt synd: vellysten eller ukyskheden (luxuria).

På Adriaen de Collaerts kobberstik "Africa" efter Martin de Vos i serien De

Kobberstik af Adriaen de Collaert (ca. 1560-1618) efter Martin de Vos (1532-1603). Det forestiller "Africa" og indgår i en serie om de fire verdensdele. [Den Kongelige Kobberstiksamling.]

fire Verdensdele ser man en række eksotiske dyr såsom struds, løver, dromedarer, elefanter og krokodiller samt en obelisk og en (romersk!) akvædukt grupperet omkring en letpåkædet dame af umiskendelig negroid type. Ser man godt efter, finder man en basilisk lige over krokodillens hovede. Helt åbenlyst er der tale om en beskrivelse af essensen af en verdensdel, således som den blev opfattet omkring stikkets tilblivelse - A. de Collaert levede ca. 1560-1618 og Martin de Vos 1532-1603.

Men samtidig er der tale om en allegori: Adskillige af de nævnte dyr har også allegoriske betydningsværdier. Løven er således sindbilledet på umådeholdets synder og for volden; mere generelt er løven billedet på djævelen selv. I Peters 1. brev 5,8 kommer opfordringen: "Vær ædru og våg; jeres modstander, Djævelen, går omkring som en brølende løve og søger, hvem han kan opsluge." Og i Offertoriet, et af den katolske dødsmisses led, hedder det: Libera eas de

Detalje fra Adriaen de Collaerts stik: Den her viste basilisk er af præcis samme type som den, der blev vist en hel del år senere i København og gengivet i den rationalistiske Daniel Paullis avis.

ore leonis - Frels dem (i. e.: de troendes sjæle) fra løvens gab.

Krokodillen, som damen sidder lidt risikabelt på, er ligeledes et symbol på djævelen: Det gamle Testaments urdrage Leviatan skildres i Jobs Bog 40,20 ff som en pansret, usårlig krokodille på hvis "nakke styrken (har) sin plads. Foran den hopper angsten." Samtidig er Leviatan et billede på helvede med det altopslugende gab.

Damens letpåkledte tilstand og holdning tyder heller ikke på moralsk korrekt opførsel så vores syndens basilisk er endnu et element i en karakteristik af en hedensk verdensdel, der endnu ikke har modtaget det kristne budskab.

Den stakkels mand, der troede at kunne fremvise et sagnomspundet dyr med dybe allegoriske betyninger i tilgift til sensationsværdien! Han kom jo med en nær slægtning til Fanden selv. En koldsindig redaktør med sin baggrundsviden i orden og sine læsers bedre oplysning for øje afslørede den som et makværk af et falskneri, der kun bestod af et rokke-skind. Der blev sandelig trådt på basilisken.

P.S.: Titlen betyder: Træd på basilisker!

Et udvalg af litteratur (ud over de nævnte i teksten):

Anker, Jean og Svend Dahl: *Fabeldyr og andre Fabelvæsener i Fortid og Nutid*. Kbh. 1938.
Dahlby, Frithiof: *Symboler og tegn i den kristne kunst*. Kbh. 1965 (svensk orig.ud. 1964).

Holbek, Bengt, og Iørn Piø: *Fabeldyr og sagnfolk*, Kbh. 1967.

la Cour, Tage: *Eventyrfugle og Fugleeventyr*. Kbh. 1941.